

Життя та наукова спадщина Івана Олександровича Гуржія

УДК 94(477):929І.Гуржій(045)

О. І. Гуржій

ІВАН ГУРЖІЙ: ПОБУТОВІ НОТАТКИ-СПОГАДИ ПРО ОТОЧЕННЯ ВЧЕНОГО*

7. Іван Лукич Бутич (1919–2007)

Серед українських істориків і архівістів Іван Лукич вирізнявся, насамперед, фундаментальним знанням першоджерел, особливо доби середньовіччя та модерного часу, а також наполегливістю й ініціативністю в справі їхньої публікації, широкого оприлюднення. Багато років він пропрацював у Архівному управлінні УРСР, яке напряду було пов'язане з Міністерством внутрішніх справ. У 1953 р. очолив науково-видавничий відділ цієї установи. Його не можна назвати особливо плодотворним автором, адже суть роботи, котра ним виконувалась полягала в іншому: більше працювати на інших науковців, ніж на себе.

Непросто складалися життєва доля та шлях у науку І. Бутича. Про що певною мірою може свідчити й один з обраних для себе псевдонімів (поряд з іншими: І. Білкун, І. Вільний) — І. Недоля.

Виходець з полтавської глибинки, він досконало знав селянський побут, добре володів українською мовою.

В своїй професійній діяльності підтримував найтісніші стосунки з багатьма провідними вченими-істориками України, зокрема Інституту історії АН УРСР. Так, у грудні 1950 р. у спеціалізованій вченій раді названої установи відбувся прилюдний захист ним кандидатської дисертації «Селянські рухи на Слобідській Україні в другій половині XVIII ст.», офіційними опонентами якої виступили член-кореспондент АН УРСР, д.і.н., проф. М. Петровський і к.і.н. К. Стецюк. На заході був присутній і І. Гуржій, тема кандидатської дисертації котрого певною мірою перегувалась з попередньою.

Особливо плідною співпраця Івана Лукича зі знаними істориками виявилася на ґрунті видання «Українського історичного журналу», фактично від самого заснування (1957). Тоді в складі редколегії значились: Ф.□Шевченко (відповідальний редактор), І. Бутич, І. Гуржій, М. Доній, В.□Жебокницький, П. Калениченко (заст. відп. редактора), С. Королівський, І.□Крип'якевич, П. Лавров, Г. Мултих (заст. відп. редактора), В. Самофалов, Г. Шевчук (відп. секретар). На той період редакція розміщувалася в Києві на бульварі Шевченка, 14.

Цікаво, що під час святкування 10-літнього ювілею УІЖу (1967), як по-доброму називали часопис члени редколегії та читачі, серед тих кому висловили щире подяку за плідну роботу в ньому, поряд значились І. Бутич та І. Гуржій, котрі стали своєрідними «ровесниками» видання.

Наведемо ще кілька характерних прикладів про співпрацю обох учених. Так, у березні 1966 р. у спеціалізованій вченій раді при Інституті історії захищала кандидатську дисертацію викладач Мічуринського державного педагогічного університету Н. Сироватська та тему «Боротьба селян Правобережної України проти феодално-кріпосницького гніту наприкінці XVIII — у першій чверті XIX ст.». Науковим керівником роботи був

* Закінчення. Початок див. у Випуску 11.

І. Гуржій. Д.і.н. М. Лещенко й І. Бутич погодилися підтримати колегу та виступили офіційними опонентами.

22 вересня 1970 р. на тій же раді відбулися захисти кандидатських дисертацій В. Панашенко й О. Путра. Прикметно, що на обох захистах «другим» опонентом виступив Іван Лукич, а І. Гуржій проводив засідання в якості головуючого.

З великою вдячністю згадую, як науковець долучився до захисту і моєї кандидатської дисертації на тему «Еволюція феодальних відносин на Лівобережній Україні в першій половині XVIII ст.» (1982). Напередодні, після обговорення та рекомендації на відділі Інституту історії моєї роботи до захисту, науковий керівник д.і.н., проф. Г. Сергієнко визначив:

– В опоненти беріть д.і.н., проф. І. Шульгу – давнього приятеля Вашого батька і відомого дослідника історії Лівобережжя XVIII ст., а другим – знаного археографа І. Бутича.

Стосовно першого я знав чимало, адже він неодноразово приїжджав до нашої оселі в Києві, а також періодично відвідував відділ історії феодалізму в Інституті історії, де я займав посаду молодшого наукового співробітника. З другим опонентом, як мені здалося спочатку, я був не знайомий. Читав лише окремі його праці, котрі так чи інакше стосувалися моїх професійних інтересів. Зокрема, добре знав про його плідну працю в якості одного з упорядників унікальної на той час збірки «Документи Богдана Хмельницького» (К., 1961). Трохи згодом, коли ми вже познайомились офіційно, я пригадав, що частенько бачив цю людину в читальному залі Центрального державного історичного архіву України (м. Київ), де він сидів за столом поблизу вікна та вивчав величезні рукописні фоліанти давніх джерел.

Правда, добре обізнаний з тодішніми негараздами в нашій інститутській бібліотеці (повномасштабною крадіжкою)* і про деякі, хоч і не близькі, взаємовідносини І. Бутича з їхнім винуватцем – В. Крюковим, я висловив певний сумнів співробітникам відділу, чи варто долучати його до захисту своєї дисертації.

На що Г. Сергієнко принципово зауважив:

– То Вас нехай не обходить. В цьому немає нічого страшного – всяке в житті трапляється...

На тому й порішили.

Приблизно за два місяці до мого захисту, коли дисертація й її автореферат були остаточно підготовлені, я зателефонував на квартиру Івана Лукича і ми домовились про зустріч. Коли побачив свого опонента, дуже розгубився: переді мною стояв чоловік з яскраво вираженою інвалідністю кінцівок ніг. Відповідно фізичної вади – невисокий на зріст. Друге, що відразу кинулось у вічі, так це погляд: надзвичайно проникливий і чітко спрямований кудись у далечінь. Він наче пронизував співрозмовника, а його власник, здавалось, і так розумів все, що від нього хочуть.

Трохи і поволі пройшлись по вул. Леніна (нині Б. Хмельницького), на якій відбувалась наша зустріч, поговорили про майбутній захід, після чого я «урочисто» вручив йому рукопис дисертації та вже надрукований автореферат. А тоді чемно так питаю:

– Іване Лукичу! Можливо, Ви дуже зайнятий і у Вас обмаль часу на прочитання чужої студії, то я можу допомогти з написанням відгуку на неї (фактично натякалось про підготовку «проекту» оцінок і зауважень офіційного опонента, так звану «болванку»).

На що Бутич категорично зауважив:

– Ні не треба, я завжди особисто пишу відгуки. Мені довелось досить добре знати вашого батька, а тому допоможу всім, чим зможу. – Не хвилюйтесь. Пам'ять про нього заслугує на це.

Задоволений таким перебігом справ, я дозволив собі лише попередити (чи, можливо, краще сказати – нагадати):

– В зв'язку з тим, що дисертація і справа стосовно неї, зокрема й відгуки, надсилалися до ВАК СРСР, то все має бути написано російською мовою.

– Я знаю про це, все буде гаразд, – не переживайте! – наголосив опонент і ми вічливо розпрощались.

* Про цей випадок я оповів більш докладніше у своїй книзі «Спогади про батька та навколо нього». – К., 2016. – С. 179–181.

За кілька днів до захисту, я знову зателефонував Івану Лукичу, щоб нагадати про призначений час події. Водночас спитав як він себе почуває, а також (враховуючи ситуацію), запропонував підвести до інституту на таксі.

На останнє той зреагував миттєво: спочатку подякував, а потому категорично відмовився від послуги. Зауважив, мовляв, живе недалеко, добереться своїм ходом.

Кілька пам'ятних цікавинок сталося під час власне захисту. Члени ради та опоненти, котрі брали участь у обговоренні роботи, за ВАКівською логікою, мали б виступати російською мовою. Проте тільки Іван Лукич принципово знехтував цим правилом і свою промову оголосив українською, хоча в друкованому вигляді вона готувалась, згідно тодішніх вимог, російською. Вочевидь, йому довелося перекладати її по ходу справи, а тому він кілька разів збився, точніше призупинився, замислившись над тим, як краще викласти ту чи іншу думку. Деякі члени ради це помітили, почали шептатися. Проте Бутич мало звертав уваги на шепотунів і досить вдало завершив свою промову.

Після успішного захисту дисертації, з одноголосним позитивним голосуванням, я запросив обох опонентів і частину ради до себе додому, щоб належним чином відсвяткувати подію. Взагалі то офіційно влаштувати всілякі «фуршети» в зв'язку з такими заходами категорично заборонялось, насамперед, у стінах установ чи ресторанах. Однак удома, я вирішив, це можна зробити. Проте Іван Лукич однозначно відмовився від запрошення та ще й додав:

— Я офіційний опонент, а тому не хочу Вас підставити, скомпрометувати. Давайте якось іншим разом! І знову ж таки не погодився на запропоновану мною послугу таксі.

Потому ми ще чимало разів зустрічались у читальній залі архіву, говорили про перспективи видруку тих чи інших документальних матеріалів. Незважаючи ні на які негаразди, Іван Бутич наполегливо продовжував свою благородну архівознавчу справу, неабияк полегшуючи дослідницьку роботу багатьом поколінням істориків, особливо початківцям.

8. Павло Федорович Автомонов (1922—1988)

Одним з перших* «офіційних» письменників, ніде й ніколи не «засвічених» у прояві націоналізму (принаймні я цього не знаю), з яким мені довелося зустрітись у ще «напівсвідомому» (школярському) віці, був Павло Автомонов. Як на мене, то була людина «середнього» ґатунку: за таланом, статками, філософією життя. Більше він нагадував пристосуванця (але не зовсім у поганому розумінні) і до письменницької радянської братії, і до категорії істориків. У моїх пізніших спілкуваннях з визнаними і владою, і читацьким загалом майстрів слова про нього мало хто говорив, навіть згадував, якщо і знав. Лише деякі історики-фахівці з проблем Другої світової війни могли пригадати його кандидатську дисертацію, захищену в травні 1967 р. в Інституті історії АН УРСР на тему «Бойова взаємодія партизан України з радянськими військами у битві за Дніпро (вересень—грудень 1943 р.)». Утім і вона незабаром призабулась у аналах сотень праць (уже на той час!) схожих за тематикою. Нині навіть важко осягнути рівень неправдивості і перекручень фактів про військові події й участь у них партизан у дослідженнях другої половини 40 — середини 80-х років минулого століття.

Якось мій дядько Григорій Олександрович Гуржій, родом з с. Худяки, що на Черкащині, прочитав одне з творінь «про війну» шановного письменника (подарованого йому особисто автором), з посмішкою, але категорично зауважив: той описав бої навколо його рідного села, а їх насправді не було; німці на танках проїхали через населений пункт, навіть не звернувши особливої уваги на малочисленний тут загін українських солдатиків, озброєних лише гвинтівками. Після чого останні і розбіглись хто куди.

Особисто воював. У боях за Ленінград був тяжко поранений. Після одужання неодноразово виконував бойові завдання за лінією фронту в тилу групи армії «Північ», як радист розвідувальної групи. Нагороджений орденами: Слави трьох ступенів, Червоного Прапора, Дружби народів та медалями. Цікаво, що помер він за день до святкування 9 травня 1988 р.

* Тут поминаю письменника Івана Сенченка, про якого я вже писав і не раз. Наприклад, див.: Гуржій О. Спогади про батька та навколо нього. — К., 2016. — С. 209—214.

Говорячи про захист ним кандидатської дисертації, слід зазначити: проходив він за плідної підтримки свого батька. Науковим керівником її значився директор установи К. Дубина, а офіційними опонентами — д.і.н., проф. В. Клоков і д.і.н., проф. М. Буцько, обидва широко відомі на той час історики й приятелі І. Гуржія. До того ж В. Клоков був Героєм Радянського Союзу.

До свого захисту Павло Федорович вже спромігся опублікувати кілька книжок, зокрема «Ліс шумить» (повість-хроніка, 1955), «У курляндському котлі» (1955), «Ім'я його невідоме» (1960). Саме вони «вивели» Автомонова в категорію письменників. Жив він у гарній, просторій квартирі в так званому будинку письменників по вул. Луніна, з дружиною, дочкою та сином. Усі симпатичні зовні, приємні в спілкуванні.

В другій половині 60-х років наші сім'ї дуже зблизились у стосунках. Батьківського «протеже» — Олександра Стася — сина вчителя та приятеля з Худяків познайомили з красунею донькою Ольгою Автомоновою. Молодята палко, і здавалось, щиро покохали одне одного. Незабаром справили та гучно-весело відгуляли весілля, на якому були присутні всі Гуржії. Оселилась пара в квартирі Автомонових. Олександр на той час, якщо не помиляюсь, вчився на фізикоматиматичному факультеті київського вишу і подавав великі надії на майбутнє. Проте, як з'ясувалось пізніше, не прийшовся до двору елітних киян наш «селюк Шурик». Почались непорозуміння, взаємні образи і навіть жорсткі сварки. Якось Олександр пожалівся моїм батькові й матері, що його взимку вигнали з квартири на вулицю, незважаючи на запалення легень і високу температуру в нього. Зрозуміло, такий шлюб проіснував недовго. А так гарно все починалось...

Знаковою подією в стосунках Гуржіїв і Автомонових став вихід у світ збірки художніх оповідань про відомих сучасників «Земні зорі» (К., 1971), де одним з авторів був Павло Федорович. Він написав про господарство Федора Гуржія — нерідного брата Івана Олександровича, знатного птахівника республіки з с. Худяки, Героя соціалістичної праці. Природно, не поминув увагою письменник у своєму творі й відомого вченого-історика, вміло провівши паралелі між досягненнями обох провідних односельчан. На сторінці, де починалось оповідання, автор зробив такий красномовний припис: «Дорогому Івану Олександровичу, славній людині і справжньому вченому, другому героєві цього скромного творіння. Підпис. 4.4.71 р.».

В кінці того ж року Івана Олександровича не стало. Якщо не зраджує мені пам'ять, Павло Федорович прийшов попрощатись і провести в останню путь свого приятеля. Коли ж помер і він, його поховали на Байковому кладовищі, неподалік від могили І. Гуржія.

P.S. Уже після смерті батька, протягом кількох років я бачив на полицях книгарень різні художні твори П. Автомонова, а саме: «Вітчизни виконуючи наказ» (1975), «Мій танк — 317» (1978), «Другий фронт» (1980). Виникла й думка: купити — не купити, на згадку про наші зустрічі. Проте, ставши професійним істориком, я перестав любити читати «книжки про війну».

9. Іван Іванович Білик (1929–2012)*

Несправедливо тяжкою, штучно покоцаною радянською владою та її адептами в літературі й історичній науці, виявилась доля цієї людини. В кінці 60-х — на початку 70-х батько, звісно, знав про Івана Івановича та його творчість, бо той писав доволі проблемні художні твори з минулого українців, від 1967 р. входить до складу Спілки письменників СРСР. Однак мені достеменно невідомо про їхнє особисте спілкування. Хоча таке не слід виключати, принаймні, на ґрунті діяльності Українського товариства дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами, членом якого був І. Гуржій. Саме тоді І. Білик опанував тему про життя української іміграції. Результатом чого став вихід у світ роману «Танго» (1968).

У нашій сім'ї за життя батька про творчість Івана Івановича не говорили, хоча письменник проживав зовсім поряд, у нашому ж будинку, 5 парадному, а тому дуже часто зустрічались, коли той проходив повз наш будинок або через двір.

Наскільки моя обізнаність дозволяє судити, трагедія («ходіння по муках») І. Білика розпочалось після публікації роману «Меч Арея» (1972), коли його звільнили з

* У різних енциклопедичних і інтернет виданнях дати народження та смерті дещо різняться.

роботи, а «ідейно хибний» твір вилучили з бібліотек, не продані ж екземпляри знищили. Протягом трьох чи п'яти років (дані різняться) письменник поневірявся без роботи, отже без зарплати.

Від того зловісного, 1972 року, схожа лиха доля спіткала багатьох представників української інтелігенції, згадаймо, наприклад про С. Плачинду та М. Браичевського.

Тим часом «Меч Арея» друкувався в багатьох зарубіжних видавництвах: Великої Британії, США та Канади і роман розходився світом. Нараз «справа Білика» набула міжнародного резонансу, геть небажаного для компартійної системи правління в СРСР. Водночас, як це часто буває, почала неофіційно поширюватись слава письменника в Україні, про нього заговорив навіть простий обиватель.

Все це призвело до того, що від 1977 р. в друці знову з'явилися його твори. Першим, після тривалої перерви побачив світ роман «День народження Золотої Рибки», написаний на гостро болючу тему про недоречність будівництва ГЕС і пов'язану з цим шкоду для навколишнього середовища. Автора прийняли на роботу в часопис «Всесвіт», правда, на посаду друкарки, хоча фактично з умовою редагування текстів.

Набагато пізніше, періодично поблизу будинку, де мешкав, (вул. Свердлова, а нині Прорізна, 10) я почав зустрічати літню пару — чоловіка і жінку, які йшли під руки. На них майже не звертав увагу, бо якась глибока самотність відчувалась у їхніх виразах на обличчях, простенькому одязі й у тому, як вони тісенько, один біля одного, мандрували вулицею, вочевидь, не очікуючи зустріти знайому їм людину. Якось, зовсім випадково, мої друзі з двору, вказали на цю пару і між іншим сповістили: то ж подружжя Біликів. Мене ніби вдарило прозріння, — як давно їх бачу, а не знав про це! Відтоді почав з ними вітатися.

Коли тяжко перехворіла дружина І. Білика і наче постарішав письменник, вони відновили свої прогулянки, як і раніше, під руку, проте вже важко стало збагнути, хто кого з них підтримує.

Вважаю, до мене доволі пізно прийшло усвідомлення величної постаті Івана Івановича Білика, як у літературі, так і в суспільно-політичному житті України. Проте, згодом, довідавшись про багато обставин з його побутування, хто персонально і за що «труїв» і переслідував роками письменника, а серед них і «поважні» особи та історики з якими нині добре знайомий, мене опанувала незбагненність: заради чого все те діялось, на догоду кому?

Великий сум оповиває свідомість і тримає довго-довго в полоні розум, як згадую ту самотню, малознайому мені пару, чоловіка і жінку, які так самовіддано підтримували одне одного на буремних хвилях життя.

10. Сторінки з літопису взаємовідносин родин І. Гуржія та В. Грабовецького

Найімовірніше Іван Олександрович Гуржій і Володимир Васильович Грабовецький познайомились десь у другій половині 50-х років минулого століття, коли останній був молодшим науковим співробітником Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові і писав кандидатську дисертацію на тему «Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVIII ст.» під керівництвом славнозвісного академіка І. Крип'якевича*. По-перше, у І. Гуржія і В. Грабовецького певною мірою збігалися аспекти досліджень — «селянський рух» і «накладалися» їхні історичні періоди — XVIII ст. По-друге, періодично співпрацювали Гуржій і Крип'якевич, зустрічаючись то у Києві, то у Львові з приводу різноманітних виробничих питань, а також на наукових форумах (конференції, симпозіуми тощо). Адже після створення Інституту суспільних наук у 1952 р. Іван Петрович спочатку завідував відділом історії України, а потім і до виходу на пенсію був директором цієї установи (1953—1962)**. В той же час Іван Олександрович посідав посади завідувача відділу історії феодалізму Інституту історії (1955—1958), заступника директора по науковій частині (1958—1971) і паралельно — заступника голови Відділу суспільних наук АН УРСР (1961—1963), якому підпорядковувався Інститут суспільних наук. Обидва були

* Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник. Серія українські історики. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2006. — Вип. 2. — Ч. 3. — С. 51.

** Інститут історії України НАН України. 1936—2006. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2006. — С. 369.

членами Президії АН. По-третє, Грабовецький не міг не приїжджати до Києва в Інститут історії на консультації, де він і захистив свою кандидатську дисертацію в 1958 р., а його офіційними опонентами стали колеги І. Гуржія – д.і.н. В. Голобуцький і к.і.н. К. Стецюк. Іван Олександрович на той період входив до складу спеціалізованої вченої ради установи.

Відбувалася співпраця усіх трьох науковців і в процесі підготовки багатотомної збірки «З історії західноукраїнських земель» (вип. 1–5, 1957–1960), де відповідальним редактором значився І. Крип'якевич, а членом редколегії – В. Грабовецький (вип. 2, 5). Праця друкувалася в Києві у видавництві Академії наук.

Про безпосередні творчі контакти і становлення дружніх стосунків Володимира Васильовича з Іваном Олександровичем саме наприкінці 50-х років засвідчує перша монографія вченого-початківця, подарована своєму старшому колезі з таким промовистим написом: «Високошановному доктору історичних наук, професору Івану Олександровичу Гуржію з глибокою пошаною В. Грабовецький. Львів, 10.X.57 р.».

Прикметними в цьому контексті стали кілька моментів. По-перше, у написі на книзі проявилися все таки більше офіційні взаємини, ніж приятельські. По-друге, велике бажання по швидше презентувати свій вагомий доробок, адже книга в друкарні була підписана до виходу в світ 27 липня 1957 р., а вже через два місяці потрапила до рук Гуржія. По-третє, рецензентом її виступив І. Крип'якевич: знову простежується «троїстий союз».

Відверто щирими і близькими стосунки між обома вченими стали в 60-ті роки. Грабовецький не раз відвідував оселю родини Гуржіїв, траплялось і ночував тут. Черговий знаковий презент батькові він зробив у 1962 р., коли урочисто вручив чергову монографію «Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII – XVIII ст.», в якій зробив припис: «Вельмишановному Івану Олександровичу Гуржію на знак пошани. В. Грабовецький». У зв'язку з тим, що книга друкувалася в Києві, Іван Олександрович ознайомився з її змістом ще до виходу в світ, висловив деякі професійні поради. Схожий дарчий напис надibuємо і на іншій капітальній монографії Володимира Васильовича, опублікованій вже у Львові 1966 р. – «Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI – XIX ст.».

Слід зазначити, що навколо батька на той період групувалося чимало істориків, які товаришували і з Грабовецьким, зокрема І. Шульга, П. Михайлина. Вони зустрічались, обговорювали виробничі справи, частували один одного.

Справжнім подарунком батькові, з нагоди його 50-річчя, виявився присвячений йому «Бібліографічний покажчик», який побачив світ 1965 р. у Львові. На той час це було унікальне явище, щоб про живого історика спеціально створювалася студія, наводився список друкованих праць. Покажчик склали С. Костюк і В. Грабовецький, а редактором став д.і.н. М. Івасюта. Для публікації брошури була отримана персональна постанова редакційної колеги Львівської державної бібліотеки Міністерства культури УРСР.

На титульній сторінці покажчика маємо таке звернення від укладачів: «Дорогий Іване Олександровичу! Ваші видатні наукові і науково-популярні праці з історії України відомі всім: вченим, студентам, вчителям історії і широкому колові читачів.

Вшановуючи Вашу титанічну працю на ниві української історичної науки, ми склали до 50-річчя з дня народження бібліографічний покажчик Ваших праць. Прийміть від нас цей скромний подарунок з нагоди Вашого ювілею.

Бажаємо Вам нових історичних творів, міцного здоров'я і всього-всього найкращого.

З львівським поклоном В. Грабовецький, С. Костюк».

Про знаковість появи цього бібліографічного покажчика в історіографії було зазначено 15 вересня 1965 р. на розширеному засіданні Вченої ради Інституту історії АН УРСР за участі представників громадськості, коли урочисто вшановували 50-річчя з дня народження та 20-річчя наукової та громадської діяльності І. Гуржія. Серед багатьох вітальників і запрошених гостей знаходились: віце-президент АН І.К. Білодід, директори Інституту історії К. Дубина, Інституту економіки С. Ямпольський, Інституту філософії П. Капнін, від Сектора історії природознавства та техніки академік Й. Штокало, заступник міністра вищої та середньої спеціальної освіти І. Дзюбка та інші провідні вчені й офіційні особи республіки*.

* Сонцевич А.В. 50-річчя члена-кореспондента АН УРСР І. О. Гуржія // Український історичний журнал. – 1965. – № 11. – С. 150–152.

В середині 60-х років особливо плідно проявилась співпраця обох учених у справі написання оригінальних текстів і підготовки до друку двотомної «Історії селянства Української РСР». Перший том цього видання побачив світ у «ювілейний» 1967 р. у Києві. Саме до нього І. Гуржій написав сім параграфів про розклад феодално-кріпосницької системи в кінці XVIII – першій половині XIX ст., а В. Грабовецький подав кілька матеріалів стосовно соціально-економічного розвитку та селянської боротьби проти утисків можновладців на Правобережжі і Галичині в XVII–XVIII ст.

Великопомпною подією в житті Володимира Васильовича слід вважати захист ним докторської дисертації у Київському університеті в 1968 р. Вчений працював над нею близько 15 років. Успішному завершенню справи посприяли і офіційні опоненти: І. Гуржій, Ф. Шевченко, І. Шульга. Високу оцінку дисертації дали М. Марченко, І. Компанієць і Г. Сергієнко.

Періодичні зустрічі, листування та вітання з нагоди всіляких свят тривали між Іваном Александровичем і Володимиром Васильовичем протягом багатьох років, аж поки перший внаслідок тяжкої хвороби не помер у жовтні 1971 р.

Мої особисті стосунки з професором Грабовецьким помітно активізувались з 1977 р., коли після завершення навчання на історичному факультеті КДУ ім. Т. Шевченка, я перейшов на науково-дослідну роботу у відділ історії феодалізму Інституту історії АН УРСР. Він неодноразово приходив до нашого підрозділу в установі, «пив чай» і дарував новітні авторські праці, професійно консультувався і давав власні поради, розповідав про особисті творчі плани та здобутки колег.

Не забував Володимир Васильович і про моїх рідних: маму – Марію Іванівну та старшого брата – Олега. Так, у 1985 р. він для нашої бібліотеки подарував «Бібліографічний покажчик»* стосовно себе, на титульній сторінці, якого зробив напис: «Високошановним Марії Іванівні, Олександрю Івановичу, Олегу Івановичу на згадку про видатного українського радянського вченого-історика та мого дорогого вчителя-наставника Івана Александровича. З повагою. Підпис».

Щирою вдячністю я реагував на добре ставлення і теплоту почуттів професора стосовно батька, нашої сім'ї. А тому з радістю відгукувався на його прохання підтримати котрогось з його вихованців істориків-початківців. Так, у 1989 р. я погодився виступити опонентом при захисті кандидатської дисертації одного з них**.

Також цілком зрозумілим є й те, що коли в 1983–1985 рр. виник і почав реалізовуватись задум створення збірника праць, присвяченого пам'яті І. Гуржія (з нагоди 70-річчя від дня народження), до якого мали увійти статті головним чином друзів і колег вченого, я, як відповідальний секретар видання, в першу чергу, звернувся до Володимира Васильовича. Досить швидко він відгукнувся на пропозицію й подав матеріали про «галицьку трійцю» XIII ст. – Тимофія, Авдія та Митуса. Правда, зізнаюсь: не всі члени редколегії збірника хотіли друкувати цю статтю, створювали всілякі перешкоди***. Проте, мої пояснення та переконання, мовляв, давній друг і колега батька, позитивно вплинули на вирішення справи.

Приблизно тоді я близько зійшовся з сином вченого – Богданом. Затоваришували. Виявили спільні наукові інтереси: адже і він – історик.

Коли Богдан Володимирович у 1988 р. вийшов на захист у нас в інституті, я намагався його всіляко підтримувати: давав поради, допомагав організувати відгуки на автореферат, тощо. Після успішного захисту, за давньою традицією, годилось би влаштувати гідний такому захисту фуршет. Однак відбувалась та подія, як відомо, в період горбачовської протиалкогольної компанії: люди пити спиртне менш не стали, але побоювались і ховались від сторонніх очей. У стінах державних установ і наукових інституціях існувала категорична заборона на вживання «зеленого змія». Особливо суворо стежили саме за відзначенням дисертацій, ширились чутки, що за це можуть навіть позбавити диплома.

* Володимир Васильович Грабовецький. Бібліографічний покажчик. – Івано-Франківськ, 1985. – 44 с.

** Див.: Сиреджук П. С. История заселения Галичской земли в XIV–XVIII вв. : автореф. дисс. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.02 – История СССР. – Львовский гос. ун-т. – Львов, 1989. – 18 с.

*** Грабовецький В. В. «Галицька трійця» XIII ст. – Тимофій, Авдій, Митуса // Історія та історіографія України : Збірник наукових праць. – Київ, 1985. – С. 32–39.

Що ж лишалось робити за таких обставин молодому Грабовецькому? Ось, разом з батьком вони вирішили влаштувати святкування десь «на стороні» й провести його потихеньку, з мінімальною кількістю запрошених. Серед останніх — усього близько десяти осіб — Ю. Кондуфор (директор установи), Ф. Шевченко, Г. Сергієнко (завідувач мого відділу) і деякі інші. Мене ж запросили, щоб «пом'якшити офіціоз», як висловився Богдан Грабовецький. Урочистий захід розпочався в кінці сонячного й теплого робочого дня. В усіх чудовий гумористичний настрій. Тільки Григорій Якович Сергієнко якимось напружено й сторожко поглядав на присутніх, особливо на старшого Грабовецького. Очевидно, через нещодавній конфлікт між ними у нашому відділі стосовно текстів останнього, які завідувач суб'єктивно «забракував» для публікації.

В процесі фуршету розмови велись невимушено, незважаючи на присутність директора і кількох завідувачів відділів, головним чином про наукові й лише частково на побутові теми. Раптом згадали про вірш «Ще не вмерла Україна», який свого часу вважався ледь не націоналістичним, забороненим. Почали з'ясовувати, хто знає його на пам'ять. Виявилось — тільки Федір Павлович, котрий і продекламував весь зміст, рядок за рядком. Здивувався: — Це ж треба стільки років у глибині душі ховався і раптом вирвався на зовні...

Фуршет закінчився по доброму. Відтоді минуло багато часу, але епізод про вірш запам'ятався.

На згадку про спілкування в кінці 80-х років залишився «Каталог виставки творів історико-літературно-мистецької спадщини про Олексу Довбуша, присвяченої 250-річчю початку антифеодального руху селян-опришків під проводом легендарного героя. З колекції доктора історичних наук, професора В. В. Грабовецького» (Івано-Франківськ, 1988). Його було подаровано при особистій зустрічі з таким написом: «Дорогому Олександру Івановичу на згадку про славного Олексу Довбуша та видатного дослідника історії України, нашого академічного наставника Івана Олександровича Гуржія. Щаслива та Українська земля, що породила такого батька і сина — династію істориків. Підпис. 6 вересня 89, м. Івано-Франківськ».

Річ у тім, що на той час я вже мав кілька історичних розвідок про славного опришка Олексу Довбуша, навіть вмістив стосовно нього статтю до «Енциклопедії історії України» (К., 2004. — Т. 2.). Зрозуміло, написати їх без врахування численних і титанічних напрацювань В.В. Грабовецького було неможливо.

В 90-х роках ми зустрічались все рідше та рідше, через всілякі негаразди із здоров'ям Володимира Васильовича. Хоча стосунки не переривали. Так, він офіційно запросив на урочистості з нагоди його 70-річчя з дня народження та 50-річчя наукової, педагогічної та громадської діяльності, які мали відбуватися 24 вересня 1998 р. в актовому залі Прикарпатського університету імені В. Стефаника. А 1 листопада 1999 р. надіслав «Ювілейний збірник на пошану академіка Володимира Грабовецького», на титулі якого привітав мене з успішним захистом докторської дисертації з найкращими побажаннями від професорсько-викладацького складу кафедри історії України вишу, де працював на той час. У листі з Івано-Франківська від 10 листопада того ж року він дещо роз'яснив про стан свого здоров'я: «Шановний Олександр Івановичу! Прошу пробачення, що не зміг своєчасно відповісти на два попередні листи. Я важко і довго хворів. Встиг тільки підготувати відгук на автореферат докторської дисертації». А далі зазначив, що «яким би був радий Ваш батько, мій добрий і щирий друг, незабутній Іван Олександрович за успіхи вельмишановного сина. Щиро дякую за надіслану Вашу монографію про гетьмана Івана Скоропадського, дуже науково написано. Признаюсь, що не міг собі уявити позитивної постаті Івана Скоропадського. Ви її науково довели».

В другій половині листа В. Грабовецький написав таке: «Сумую що відійшла від Вас незабутня Марія Іванівна — така мила і правдива українка. Вічна їй пам'ять, ми ніколи її не забудемо».

Згадую, як мене вона гостинно приймала під час мого візиту у Вашу хатину.

Цікаво, як Ви думаєте відзначати в 2000 році досить круглу дату Івана Олександровича. У нас створено на факультеті Кабінет історії України, перший красзнавчий на Україні. На стенді «Видатні історики України» я помістив портрет Вашого батька на рівні М. Грушевського і Ів. Крип'якевича.

Відпишіть мені чи отримали мою бандероль. При нагоді надсилаю Вам книгу, яку підготували і опублікували мої учні з нагоди мого 70-річчя від дня народження.

Не знаю чи зможу ще відвідати Київ, поважно хворію, хворію. Дуже прошу від мого іменні покласти квіти на могилі ваших батьків.

Ось і все про що хотів сповістити Вас.

З приноворічним привітом Володимир Грабовецький».

Останній раз із Володимиром Васильовичем ми зустрічалися в Івано-Франківську 2012 р., під час захисту докторської дисертації, де я виступав опонентом, а він був членом спеціалізованої ради. Це трапилось за два роки до його смерті. Він поскаржився на стан здоров'я, але був повен творчих планів і наукових сподівань.

11. Веніамін Дмитрович Сікора (1940–2004)

Веніамін Дмитрович — знаний дослідник економічних теорій розвитку виробництва, чоловік сестри моєї матері — Тетяни Іванівни Корнієнко, був доволі своєрідною людиною. В родині Гуржіїв-Корнієнків своєю поведінкою нерідко викликав іронічну посмішку, а то й ледь приховане, але доброзичливе, глузування. Між собою називали «западенцем», однак не лише через народження на Люблинщині, а й за менталітетом. Траплялось, особисто гуморив щодо своїх окремих вчинків. Хоч реально являв цілком обізнаного в своїй царині науковцем. Мав посвідчення майстра спорту, здається, з важкої атлетики.

Від самого початку знайомства з ним, його біографією, неабияк насторожувала часта зміна місць і посад роботи: після навчання у Львівському університеті завідував кабінетом кафедри історії КПРС і політекономії Львівського медичного інституту (1965–1966), працював викладачем кафедри політекономії Донецького політехнічного інституту (1968–1969). Водночас значився аспірантом кафедри політекономії економічного факультету КДУ (1966–1969). У 1969–1970 рр. посідав посаду старшого наукового співробітника відділу зарубіжної історіографії Інституту історії АН УРСР. Після чого змінив ще кілька місць роботи. Моєму батькові довелося докласти чимало зусиль з його неодноразовими працевлаштуваннями. З Інституту історії Веніамін Дмитрович пішов змушено, через гострі суперечки з безпосереднім керівником-завідувачем відділу Р. Симоненком, один із ярих критиків так званої зарубіжної буржуазної історіографії та націоналістичних ідей.

Кандидатську дисертація на тему «Критика трактовок капіталістичного і соціалістичного засобів виробництва у буржуазних теоріях «індустріального суспільства» В. Сікора написав і захистив достроково, ще будучи аспірантом у КДУ (1968). Докторську ж дисертацію «Соціально-інституціональний напрямок в сучасній буржуазній економіці (критичний аналіз)» писав порівняно довго, з різними ускладненнями. Ми з ним навіть сперечались, хто раніше захиститься: він — докторську, чи я — кандидатську. Мені судилося випередити «конкурента» на три роки. Його захист відбувся в Московському інституті ім. Плеханова, через непереборні проблеми та непорозуміння з начальством у Києві.

Я спробував читати окремі сторінки рукопису, але майже нічого не зміг уторопати: суцільна «абстрактна іноземщина» та малознайома політекономічна термінологія.

Бачились ми періодично, найчастіше під час сімейних урочистостей в оселі мого дідуся, а його тестя — Івана Александровича Корнієнка.

При всьому «критиканстві» зарубіжних буржуазних теорій, Веніамін Дмитрович проявляв себе свідомим українофілом. Розмовляв українською, відмінно знав англійську, якою міг вільно спілкуватись. Ще й постійно повчав мене: треба наполегливо вивчати іноземну мову, знадобиться! Водночас, працюючи викладачем у виші, траплялось, плував аудиторію і в такому разі не «своїм» студентом цілу «пару» читав лекцію про буржуазні трансформації суспільства.

Коли І. Гуржію оповідали про такі випадки, він сміявся крізь сльози. В роки перебування і гласності В. Сікора став палким пропагандистом національної ідеї, одним з лідерів «Руху», публічною особистістю. Якось перестав сплачувати компартійні членські внески, за що його, згідно статуту, виключали з лав КПРС. Настільки мені відомо, за тих обставин йому заманулося оформити це як усвідомлений офіційний акт, з відповід-

ною заявою про «добровільний» вихід, але партійне керівництво первинної організації не пристало на таку пропозицію.

Як спеціаліст з економічних проблем, мав консультативні співбесіди з першим Президентом України Л. Кравчуком.

Ще один факт про іронію в його долі. У бібліографічному довіднику «Вчені Інституту історії України НАНУ» (К., 1998. – Вип. 1) чомусь нарис тільки про нього дещо змістили, порушивши абетку.

З життя пішов якось несподівано, на злеті творчих сил, за суспільних умов, коли його потенціал і знання можна було б широко застосувати в процесі загальної європейської інтеграції.

12. Радянські христолюбні

Не Бог усюдисущий і всемогутній, а саме релігія в моєму житті, то навдивовижу каламутні почуття, неадекватні рефлексії та вчинки. Віра і Церква, то як Храм святості, чистоти помислів і безгрішність діянь. Один з принципів – не робити людям того, чого не хочеш собі. А десь поряд: бруд повсякденності, бажання збагачення та прагнення бути «розумнішим» за інших, причому, найчастіше не за рахунок власної праці та таланту, а просто так – без будь-якого підґрунтя, бо дуже хочеться... Нецирість.

І звідки таке? З дитинства?

Батько хрещений, адже народився ще до революції, але за мосі пам'яті Хреста не носив. Чогось боявся? В середині свого життя став комуністом. Чи більшовицька влада витравила віру, щоб навіть не дивився в бік ікон?

Нині з екранів телевізорів і по радіо нерідко сповіщають, що якісь вандали то церкву підірвали, то прихід обікрали... Важко уявити: це ж проти Духа Святого, проти людей...

В період, коли мене, дитям несвідомим хрестили, батько чи то не зміг, чи то не наважився, але на це дійство не прийшов. Мені так і не сказали пізніше де мене охрестили, правда, я і не питав. Можливо, в Києво-Печерській лаврі, адже саме там тоді мешкали мої батьки, і якщо не помиляюсь, хрещений.

Ставши вченим-істориком батько не раз писав студії на антирелігійну тематику, однак ніколи не ображав почуття віруючих. Коли його питали:

– Іване Олександровичу, а чи вірите ви в Бога?

Він, очевидно, хитрував, бо відповідав так:

– Не знаю точно чи Бог існує, але щось таке є ось там! – і рукою показував на небо.

Вже в 60-ті роки у мене в голові не раз виникала думка: «Видно, таки щось буде... А все – через наше безбожництво, прости, Господи, нас, грішних, бо не усвідомлюємо, що творимо».

Втім моїх хрещених – тьотю Мотю (Мотрону Данилівну) й Івана (забув уже по-батькові та прізвище) у нашій оселі завжди приймали привітно й щедро, як то кажуть, «чим Бог послав».

Хрещений, здається, знайомий ще відтоді, коли ми жили поряд на території Києво-Печерської лаври, любив, чого гріха таїти, оковиту. Міг випити її багато, але голови не втрачав.

Якось доставив до нашої квартири на вул. Свердлова (нині Прорізна) на батьківське замовлення тумбочку під телевізор, з двома полицями всередині. Гарна така тумбочка, напівкругла, та ще й власноруч виготовлена. Таку в магазині не здибаєш. Бо там самий ширпотреб – тумбочки непоказні, невисокі, поставиш на неї телевізор, а його і не видно із-за столу. Проте й ціну за свій виріб хрещений заломив, як на той час, чималу, здається 80 руб. чи трохи, навіть більше. Але запевнив: на тумбочці хоч танцюй, така міцна. Батько розмірковував недовго – адже «товар» уже в квартирі; почухав потилицю та й заплатив скільки треба. Більше того, ще й чарчину підніс, та не одну... Мовляв, щоб не розсохлася.

Хрещена ж була іншої вдачі: бувало прийде після служби в церкві, вся одухотворена така, привітна. Бабця моя їй запропонує хлібця, борщику, ковбаски чи що є на

плиті і в холодильнику. А вона у відповідь: Ой, ні... Піст зараз. Не можна – гріх. Хіба шматочок чорного хлібчика та огірочок солоненький або помідорчик. Ото і все...

Правда, одного разу, коли я вже після навчання у виші науковцем став, завітала вона, а ми з товаришем-сусідом Севою якраз обідаємо, сальце-м'ясце на тарілочці, капуста квашена, по чарочці випиваємо. Їй чемно запропонували: ну чим Бог послав. Посміхнулись з товаришем до неї. А вона знайома:

– Ой ні, не можу, в храмі була. Піст нині.

А бачимо, зголодніла, слинку ледь помітно ковтає. Але терпить. Ще раз запрошуюю – і знову відмова.

– Ні, то ні. То ви, Мотрона Данилівна, хоч посидьте з нами біля столу, розкажіть що в церкві було, кого бачили?

Розповідає захоплено, урочисто: як батюшка служби правив, як служки підспівували, а людей багато-багато, серед них і молоді...

– Гарно!, – кажу, – є в суспільстві ще духовність, незважаючи на те, що влада стежить за церквою, а міліція навколо храму молодь відловлює. На минулу Пасху ледь втекли від неї з хлопцями. А то бувало, як котрогось піймають, то лист чи на роботу, чи в школу, виш, напишуть, мовля не догледіли. А можуть з комсомолу, або партії виключити, потім усе життя не відмиєшся.

– Ох вірно кажеш Сашко, – тяжко зітхає. А ти все одно до церкви ходи! Не ми її вигадали, не нам її забороняти. Сотні років Православ'я існує!

Ще раз до їжі запрошуюю, правда не без наміру:

– Ну то давайте хоч за віру чи що вип'ємо?!

Не витримала сердешна. Так, ніби без особливого бажання чарку пригубила, поставила. Хлібом з сальцем закусила. Тоді допила. Потім і друга чарчина сама по собі пішла...

Я ж, мов, не до неї, а до приятеля звертаюсь:

– От природа яка дивна річ! Що не роби, а голодний організм не обдуриш, свого вимагає!

Підморгнули один одному, а тоді:

– Ну будьмо!..

